

Cuèndú Uú Landú

ndihi

Cuèndú Dámí

Lo Que Hicieron los Hijos de Tomás

En este primer cuento se habla de lo que hicieron dos niños que llevaron los animales de su padre a las montañas y no los cuidaron bien.

Cuento de una Garza

El segundo cuento habla de algunos niños de la escuela que vieron un animal raro en la punta de un árbol de eucalipto, cerca de su escuela.

Ambos cuentos fueron escritos por un hablante del idioma mixteco de Peñoles.

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano
en coordinación con la
Secretaría de Educación Pública
a través de la
Dirección General de Educación Extraescolar
en el Medio Indígena
México, D.F.
1973

Cuèndú úú landú té Mǎxi

Te ɦⁿ nduu ní cáháⁿ té Mǎxi
dóho landúdé òré cuáháⁿguexi yucu
ndihi mběé ndihi ndicutu, búrru,
cuàyú. Ní cáháⁿdé dóhoguexi cuèndá
sá vǎ cádá dàñúguexi. Te ní xáhaⁿdě
xiiguexi:

—Te quiɦⁿndó yucu ndihi nchaa
quitia te vá dáñándó quiti xitondo
quiɦⁿdi cada dàñúdi chi diu quitia cuu
chiuⁿdo. Te núu nacàda dàñúdi te
quiníndó nǎ cada ñahǐ —càchidé
xǎhaⁿdě xii landúdé.

Te ní xáhaⁿguèxi:

—Ña túú quide danú nchúhú
cuáháⁿndí ndihi quitindí —càchiguexi
xǎhaⁿguèxi.

Te xáhaⁿdě:

—Càchíndó sǎ ñà túú quide
dañúndó te ní quixi té Xǎlí ndàcáⁿ
cuéchidé núúia sá ncháá quitindo ní
quíhudi itúde, nduchidé, càchidé ní
quixidé. Te càchíndó sǎ ñà túú quide
dañúndó. Meeni dàdiquindo. ĩⁿ nduu
cuu yachí te quixii coto dayuhu ñahí
xiindo. Quinii núu ndisa ñà túú
dàdiquindo, te núu dàdiquindo te
quiníndó nǎ cada ñahí xiindo —càchidé
xǎhaⁿdě xii landúde.

Te ní xáhaⁿguexi:

—Dàndahú ñáhá té Xǎlí. Ña túú
dàña nchúhú quitíndí quíhudi itúde,
nduchidé. Iógá yoo quitixi ní quihu
chi ña ĩⁿ ñǎ uú quití sáháⁿ yatni

yàcáⁿ. Te meeni quitíndí dácáa
díquidě te xito nchúhú quitíndí
—càchíguexi xǎhaⁿguèxi xii tátáguexi.

Te xǎhaⁿ tě Mǎxi xii landúdé:

—¿Te ná cuèndá ní cachí té Xǎli
ní quixidé sá nǐ na tavadédi itúdé
váíⁿ? —càchí té Mǎxi xiidé landúdé.

—Dico ìíⁿ xitoni ní dañá cuèndándí
ní quihudi itúdé. Chi cuéchi ncha
quiti ña cànda ní cuu te quiti ní
ngódó núú ni quihudi —càchíguexi
xǎhaⁿguèxi xii tátáguexi.

Te nduu tněé cuáháⁿguexi
ndihiguedi. Te ní xǎhaⁿ tátáguexi xii
nǎnáguxi:

—Te na quihíⁿ quíngotoí núú
cuáháⁿ landúa ndihí quitio quiní te

núu ndisa ñà túú dàdiquiguxi te
xítoguexi quitiguexi – cächidé xǎhaⁿdě
xii ñadihidé.

Te ní xicadé cuáháⁿdé te ní
quexiodé yatni núú ndécú quiti
xitoguexi. Te ña túú ní xini ñáháguexi
xiidé. Te ndihini ní ngivahadé
ndéhédě ná quidéguxí. Te ní cuu
naha yivahadé núúguexi, te ña túú ní
cùtnuni iníguexi sá xító dàyuhu ñaha
tătáguexi.

Te ní xinidé dádiquiguxi. Te
xéchi lihli dàdiquixi nchuma te téé
lihli nunchítadé ìⁿ yutnu. Xíǎⁿni
quideguexi te cuáháⁿ tucu ndicutu
cada dañú tucudi nduchi té Xǎli ní
cúu. Òréáⁿ cúu sǎ ní xini ndáá

tátáguexi nàcuáa quideguexi. Te
ní tñi ñahadě xiiguexi ní canihadě
tnumbilú. Te ní xinidé sá méeni
dàdiquiguexi.

Orěáⁿ nĩ canídéguexi chi ní xini
núúdě sá mééni dàdiquiguexi. Xiǎⁿ ni
quèndeeguexi màñáguexi. Ña túúgǎ
dádiquiguexi. Ña túúgǎ dǎñáguèxi
quiti xitoguexi cada dañúdi.

Cuèndú Dámí

Landú yíhí scuelá ní queeguexi
recreú, te ní nguítaguexi dadìquiguexi
yòtnúhu. Ní ndacoto ìíⁿ téé líhli díquí
yútnú, dùcúⁿ vihí nùcáo ìíⁿ quití
cuixíⁿ. Te ío ní cuu ñúhuguexidí
cuèndá ío cuixíⁿdí, te ío càni dùcúⁿdí,
te xiǎⁿ núu ní cùñuhu vihiguexidí. Te
ñá ní xiníguexi òré ní quexiodí, núu
sa nuu cóodí ní xiníguexi. Te ní
ndàtnúhuguexi, te ní sáha yúúguexidí
ní cùu, dico ñá ní ndàcuguexi chí
dùcúⁿ vihí te ñá ní sǎá yúúguexi.

Te òré cuánuhúguexi veheguexi,
te ní xáhaⁿguèxi xii nǎnáguxi:

—Nǎá, ñá xiníó nǎ cúú quití

núcóo yutnu dúcúⁿ víhí nùtníi núú
cáá vèhe scuelá ñá. Te ní ndàtnúhundi,
te ní sáha yúúndídi ni cùu, te ñá ní
sǎá yúúndí. Te súúni vii caadi chi
cuixíⁿ víhídí, te càni dúcúⁿdi. ¿Te nása
càadi núu quini yatniodii nàá?
—càchiguexi xǎhaⁿguexi.

Te xǎhaⁿ nǎnaguexi:

—Ñá xinió núu ñá díú quitiáⁿ
quiti càchíyu dǎmí núu ducaⁿ cuixíⁿ
vihídí. Te ná ndáhúndó ñihíndó quitiáⁿ
te núú tàchi xicádí. Te càchíyu sá
nduté sa cúhuⁿ quitiáⁿ quénédí xà
cuudí xiniódí càchíyu —càchi nǎnaguexi
xǎhaⁿaⁿ.

Te ní ndèxio tǎtáguexi sa cuaaáⁿ,
te ní na cani tnúhuguexi nàcuáa càa

quiti ní xiníguexi òré ní quixíguexi
scuèlá.

Te ní xáhaⁿ tătáguexi:

—Yúhú ní xinií ìíⁿ téé ni níhi
vívúdédi, te ní xiniídi sá dàtná cáá
còlo caadi, dico cueyàa vihidi cuèndáni
să dúcúⁿdi. Te ío tnuu sáhádi. Te càni
vihí tuu dúcúⁿdi, te càni tuu téhédi,
te tnuu tùcu téhédi —càchidé xáhaⁿdě.

Te xáhaⁿguèxi:

—¿Te cuu caxiodi núu nihódiǎⁿ
tǎá? —càchíguexi xáhaⁿguexi.

Te xáhaⁿdě:

—Aháⁿ, chí túú xèxiyu quitiáⁿ.
Chí ñá díú ìíⁿ quiti cuu caxio cuudi.
Te cùudi ìíⁿ quiti dau, càchiguedě. Te
vii càadi chí ío cuixiⁿ tnúmidì. Te ñá

túú quide dañú quitiáⁿ —càchidé
xăhaⁿdě.

Te xăhaⁿguèxi:

—Te ní sáha yúúndīdi ní cùu,
dico ñá ní sǎá yúúndī chi dúcúⁿ víhí
núcóodi, ndeé díquí yutnu càlitú
núcõodi —càchiguexi xăhaⁿguexi.

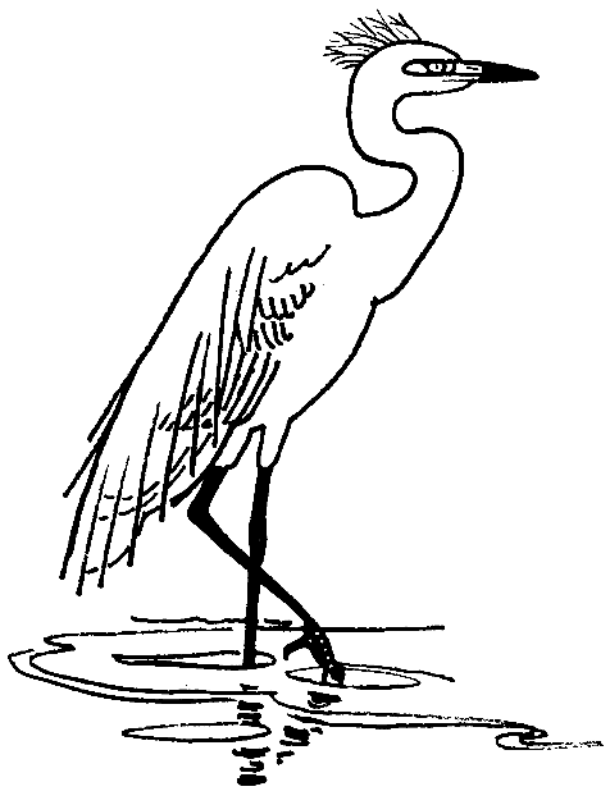
Te xăhaⁿ tǎtáguexi:

—¿Te ná cuendá cuáha yúú
tuundo quitiáⁿ? Te ní ngóodi ndètátúdi,
chi ducaⁿ tnàhi quidedi díquí cuiá chi
na dáma núú sá cūndecudi. Nàndúcudi
núú ñǎ túú io víxiⁿ sàcūndecudi
—càchidé xăhaⁿdě.

Te xăhaⁿ túcuguexi:

—Te vitna ní xiníndi sá ñǎ túú
quide dañúdi. Cùudi ìiⁿ quiti váha, te

io vii càadi. Te ingá xito ndeé náquini
tucundidi, te vá cuăha yúúgăndidi núu
ñá túú na quidédi càda dañúdi, te ni
ñà díú ìⁿ quitì cuu caxio cuudi
—càchiguexi xăhaⁿguexi xii tătăguexi.

**Cuentos Mixtecos
en mixteco de Peñoles
2-100 México, D.F. 3C
1973**

primera edición

**Investigadores lingüísticos:
Juan Daly B. y
Margarita Holland de Daly**

**se terminó de imprimir este libro
el día 31 de enero de 1973
en la
Casa de Publicaciones en Cien Lenguas
MAESTRO MOISES SAENZ
del
Instituto Lingüístico de Verano, A.C.
Hidalgo 166, México 22, D.F.
La edición consta de 300 ejemplares.**